

האיחוד עם סוריה מהיבט עיראקי

עמיהוד ישראלי

פאן-ערבית כוללת, שדינה היה הלתה הגמוניה מצרית על מדינות ערב האחרות. מדיניות זו חללה את הצלחתה הגדולה משנצרו הסוכנות אשר דחפו את סוריה דוקא ורעותיה של מצרים, לעבר איחוד מדיני מלא (תקופת קצ'ם 1958–1961). אולם היו אלה דוקא הסורים שנואשו מאיחוד קצ'ם ופירוק באורח צידידי מיסגרת זו (ספטמבר 1961). איחוד קצ'ם חלל תגובות שרשרת בעולם הערבי. עיראק וירדן המלוכניות כוננו פדרציה בנייהן בפברואר 1958, אך זו התפרקה עד מהרה נוכח הפיכת יולי 1958 בעיראק, חיסול בית המלוכה העיראקי והקמת הרפובליקה של קאסם. בעקבות קצ'ם נתכוננה להלכה קונפדרציה בין קצ'ם לתימן המלוכנית, אך זו לא הופעלה וגוועה לחלוטין בשלהי שנת 1961. בשנת 1963 שלטו כבר בסוריה ובעיראק מישטרים בעת'יסטיים. סוריה היתה למודת הלחץ המר של האיחוד הנמחר עם מצרים. אולם עקרון האחדות הערבית, ששימש כמרכיב אידיאולוגי ראשי במצע מפלגות הבעת', הניע את הסורים לגלגל את חרפת פירוק קצ'ם מעליהם ולהציע "איחוד-משולש" בין סוריה ועיראק הבעת'יסטיות לבין מצרים הנאצ'רסטית. הכוונה היתה ליצור איחון של כוחות פנימיים על מנת למנוע השתלטות מצרית על הפדרציה המבוצעת. ואכן, באפריל 1963 נתחם הסכם הפדרציה המשולשת, אלא שהוא לא בוצע ובוטל סופית ביולי 1963. זה היה גורלם של הסכמים מאוחרים יותר, כגון הסכמי איחוד בין מצרים לעיראק (מאי 1964). ובין מצרים לתימן (יולי 1964). מאז לא נתחמו הסכמים בין ערביים לאיחוד, למרות שמלחמת ששת-הימים קירבה את מדינות העימות הערביות לרְקָה של שיתוף פעולה צבאי מדיני. בשנת 1970 למשל, נעשו הכנות לאיחוד כולל במסגרת ערבית-אפריקאית, בין מצרים, לוב וסודאן. אולם כל ההסכמים וההכנות לא חרגו מהשלבים העיניים והתמוטטו בשלבי המעשה. אפילו שיתוף הפעולה הצבאי בין מצרים לסוריה במלחמת יוה'כ'פ, אף שתואמו ותוכנן מראש, לא האריך מעבר לשלב הראשון של מלחמה זו. עיראק וירדן, שלא הובאו בסוד התיכנון המוקדם, שיתפו עצמן במלחמה, אולם באורח מוגבל.

המסגרת הבינ-ערבית היחידה שהוקמה מעמד עד כה היא "הליגה הערבית". סוד שיאוּךָה וקיומה נעוץ באורח אירוני דוקא במיסגרתה הופפת. בהיעדר "שיניים" להחלטותיה, זוכה להתבססותה על קיומה של מדינות ערביות נפרדות, ולא על חתימה לאיחוד גושים מדיניים חלקיים שצצו באורח פריודי בעולם הערבי. גושים אלה, כגון – עיראק וירדן ההאשמיות, מצרים – סעודיה וסוריה בשנות ה-50, עיראק וסוריה הבעת'יסטיות בשנת 1963, המשולש הערבי-אפריקאי בשלהי שנות ה-60, יותר משהם מצביעים על מגמות איחוד ערביות, הרי הם מממנים את זרעי הפירוד הערבי על רקע אינטרסים שונים ומגוונים.

הקשיים החוצצים בין עיראק לסוריה

לכאורה, אמורה היתה עלייתן לשלטון של מפלגות אל-בעת' בסוריה ובעיראק להציע את שתי המדינות לכלל איחוד מלא; שהרי הניגודים האידיאולוגיים, סולקו, ואילו האינטרס המשותף לגיבוש כוח ערבי דומיננטי בסהר-הפורה מול מצרים – הינו מעוגן בתנאים גיאופוליטיים ארוכי-טווח וכבדי-משקל.

למעשה, הדגים שתי המדינות "האחיות" את חשדותן ואיבתן ההדדית למעלה מתריסר שנים. היה צורך באירוע יוצא דופן, כגון ביקורו של סאדאת בירושלים, כדי להניע את סוריה ועיראק זו לברית זו, תוך נסיון מחדש להתגבר על מחסומי האיבה והיריבויות האישיות במסגרת "חזית-הסירוב". מישטריהם של אהמד אל-בכר ועיראקי ומאסד אל-אסד הסורי גילו יציבות ונשימה-ארוכה, מעל ומעבר לכל המישטרים שקדמו להם בארציהם. חרף זאת, לא הצליח אל-בכר ליישב את מחלוקתו עם שלטון "הסיעה-האחות" שבסוריה. המתיחות המשמשת בין שני פלגי הבעת' במגדאד ומדמשק התמסדה לכלל יריבות עמוקה על רקע של מעמד-הבכורה ב"סהר-הפורה", ובצירוף התחרות האישית-מנהיגותית, שהוטרותה בבילוקי-דעות עקוביים העוטים סרתי-עודף אידיאולוגי. במישור המעשי התחדדו היחסים בין שתי המדינות לאחר השלמת בניינו של "סכר-הפחת" הסורי, שבוצע תוך התעלמות מוחלטת מצרכי ההשקאה של הפרת העיראקי. במקביל לתך, חזרה סוריה לאיים לסתות את עיראק, שחלק במציורות הנפט של למסופי הים-התיכון ועבריים דרך טריטוריה סורית. באפריל 1976 הפסיקה עיראק את הזרמת הנפט מפצ'ורה-המדינה בצירוף העבריים בסוריה. בהתיחה צינור נפט חדש מאזור מוצול דרך טריטוריה תורכית לים-התיכון, גמלה עיראק לסוריה על חסימתה בתחום הנפט ועל אי-התחשבותה בצרכי חלוקת מיה-הפרת בין השתיים. לצורך פתיחת היםים במדינת הארורים, גרמה לחידוד היריבות והחשדות בין בגדאד לדמשק. סוריה נתונה מתוקף תנאייה הגיאופוליטיים למיגבלות צבאיות הן בחזית הגולן והן בתוככי לבנון, ומדיניותה חייבת להישקף במאזני ארליזם מבוקר. עיראק, שהשתחררה מהעול הצבאי ככורדיסטאן ומהמתיחות בגבולה עם איראן, עוקה תדמית תוקפנית וקנאית בתחום הסכסוך הישראלי-ערבי על מנת לגרום את סוריה באורח הולטי-לצד "חזית-הסירוב". סוריה רואה בעיראק עורך לכללי (הנפט) ועומק אסטרטגי (המרחב היבשתי) ומרכיב ראשון

לבריה"מ ולגוררותיה, טופחו בעיראק גם "מועצות עממיות" ו"קבוצות-פעולה" לצורכי שימור האומיות וסוציאליסטיות. המועצות והקבוצות הללו מהוות מבחינתן מסוימות, מעין שסתומי-בטחון, והעילה לאירגוןן הכפוי והמאולץ היא הכורח בחינוך ההמונים לביצוע מטרות המישטר, המוצגות כמשימות כלל-לאומיות.

הידוק היצועה הבטחוני, אירגון גופים פסיבדרוולונטריים והחדרת רועות התמנון של מנגנוני הביון לדרגי הצבא ולכל תאי החברה העיראקית – מסבירים במידה רבה את "יציבות" הקשיחה של מישטרו של חסן אל-בכר.

עיראק ובעיותיה

מכלל המיטרדים ההיסטוריים, שאיימו על שלמותה של עיראק, נפתרה בתנאים העבריים החמורה ביותר, הלווא היא בעיית כורדיסטאן האוטונומית. 2 – 2½ מיליון הכורדים שהתגוררו בתחומי עיראק (מתוך 10–12 מיליון כורדים שנופצו ב-5 מדינות במרחב) הוו את היסוד התוסס והמקסן ביותר את מישטר המיעוט הערבי-סוני בבגדאד. העצמאות, שהובטחה לעם הכורדי עוד בשנת 1920, נגוזה ביוזמתה של בריטניה שלוש שנים לאחר מכן. מאז ואילך הוו הכורדים העיראקיים מיטרד צבאי ומדיני קבוע לשלטונות בגדאד, והחל משנת 1932 ואילך התפתח המאבק הכורדי בעיראק ממתכונת שבטי-אזורית למימדים לאומיים, עם התייצבותו של מוצטפא אל-ברזאני בראש הנהגת המפלגה הכורדית-הדמוקראטית. כמאבקים המיוזנים, שהתחוללו ברציפות-מחזורית כמעט כבועה, לא הצליח הצבא העיראקי הסדיר להשתלט עד תום על שטחיה ההרריים של כורדיסטאן, הן מהמת מגיבלות טופוגראפיות והן מחמת מגיבלות אקלימיות-חורפיות.

במרץ 1970 נתחם "הסכם" עם הכורדים ע"י מימשלו של אל-בכר, וזה נועד להלכה לכונן אוטונומיה כורדית, אך למעשה לא בא ההסכם אלא לפלג את תנועת המרי הכורדית ולצמק ככל האפשר את תחומי האוטונומיה. שלטונות בגדאד ביצעו הגליות המוניות של כורדים לאיראן, ורעו פירוד במנהיגות הלוחמת והצליחו להטות לצידם אפילו את אחד מבניו של ברזאני. במחצית שנת 1974 הנוף נס המרד הוכרז מחדש, ומרביית הצבא העיראקי רותק לגירות כורדיסטאן וסבלי אבידות ככדות, שנאמדו ברבבות חיילים ויותר. הלחימה שנמשכה כשנה לערך, ללא הכרעה ברורה, הסתיימה במפתיע במרץ 1975: הסכם חשאי נתחם בין משלוח עיראק ויראק ובאג'יריה. היתה זו עסקת חבילה מצידו של השאה הפרסי, אשר החליט להפקיר את הכורדים העיראקיים לגורלם בנתקו את צירי אספקתם ונשקם – תמורת יישוב בעיית הגבול האיראני-עיראקי במרכז הנהר שט-אל-ערב. (נהר זה מהווה את תחום המצא העיקרי של מיכליות הנפט האיראניות והעיראקיות). התמוטטות המערכת הכורדית, בגינת השאה הפרסי והתעלמותה של ארה"ב מקריאות ההצלה של ברזאני – "פתרו" את בעיית האוטונומיה הכורדית בעיראק ברוח "האחדות העיראקית". מאז ועד עתה לא הצליחו שרידי המורדים הכורדיים להתארגן מחדש ולהציק לצבא עיראק. הסכם באג'יריה סייע לבגדאד להשתלט פיסי על מרחב כורדיסטאן ולפתוח במדיניות אלימה של עירוב המרחב הני"ל, תוך ביצוע הגליות המוניות וג'וינטיד. עם זאת, נפתרה המחלוקת הישנה-נושנה בין עיראק לאיראן על תוואי השייט הבינלאומי בנהר שט-אל-ערב.

תהפוכות במצב האיחוד עם סוריה

את השאיפה לאיחוד ערבי בתחומי הסהר-הפורה יש לנתח לא רק על רקע היסטורי, אלא במיוחד מתוך היבט כולל של המגמות הפאן-ערביות, המהוות מרכיב עיקרי של האומנות הערבית. מלא "האחדות הערבית" ("וחדה") לירושלים שונים – החל בסולידאריות ובשיתוף פעולה (צבאי, כלכלי, מדיני), וכלה באיחוד מדיני מלא. ממכה בחינות מהווה העולם הערבי יחידה אחת בעלת כמה מנדמים משותפים, אולם פעלים בו גם גורמי פירוד קבועים ומזדמים, הדוחפים להתגבשות לאומיות נפרדות. במאון ההיסטורי הכולל גברו עד כה גורמי הפירוד על מגמות האיחוד, והוא הדין בתחום הסהר-הפורה. עוד בתקופת התורכית-עות'מאנית נתפס ריעון הפאן-ערביות כאיחוד עצמאי של חבלי הסהר-הפורה ללא מצרים וארצות המגרב. נושא מגמה זו היתה המשפחה ההאשמית, שבניהק והשתלו ע"י הבריטים בשתי יחידות מדיניות מלאכותיות – עיראק ועבר-הירדן המרוחי. אולם נמצאו גם תומכים ומצדדים אחרים מסוריה ומלבנון, כגון – השייח ארסלאן ועבד א-רחמאן שהבדאד. במלחמת העולם השנייה ובשנים הראשונות שלאחריה שוב צצו תוכניות איחוד האשמיות, ורובן בחסות בריטית, כגון – "הספר הכחול" של המדינאי העיראקי גורי א-סעיד (3–1942) ותוכנית "סוריה-רבת" של המלך עבדאללה הירדני. תוכנית אלה התייחסו אך ורק לסהר-הפורה, קרי עיראק, לסוריה ולירדן, והן נתקלו, כמובן, בהתנגדותה בין מדינות ערב העצמאיות שיתוף פעולה רופף (קונפדרציה) של מדינות ערב העצמאיות ("הליגה הערבית") על פני איחוד מדיני מלא בעינין. לעומת זאת, צידדה מצרים ב"אחדות עמק הנילוס", קרי – באיחוד מדיני מלא של מצרים וסודאן כמישקל-נגד לכל התנגמות האיחודיות כסהר-הפורה בלעדיה. מבצי זה הלכה בשנות ה-50, עם עלייתו של נאצר הכארזיסטי ופנייתו לעבר מדיניות

עיראק לא נחשבה עד כה למי "עימות ישירה עם ישראל, אולם במרבית העימותים הצ" היא נטלה חלק בלתי מבוטל; במלחמת השיחור – פערו גודדים עיראקיים בגירות גשר-נהריים, בצפון-השומרון ובמערבו. בשלהי מלחמה זו היה החייל העיראקי הכוח הערבי הגדול ביותר שחנה על אדמת א"י. במלחמת ששת הימים – הוחשה דיבזיה עיראקית לירדן, אך זו נבלמה ונפגעה ע"י חיל האוויר הישראלי עוד בטרם היה סיפק בידה להיפנס לקרב. במלחמת יוה'כ'פ – שיגרה עיראק שתי דיבזיות לחזית הסורית, בנוסף לטייסות קרביות שהונקו הן מסוריה והן ממצרים. חטיבת שריון עיראקית, שהשתתפה במאמץ בלימתו של צה"ל כמובלעת הבשן, הושמדה כליל ב-13 לאוקטובר 1973. כוחות עיראקיים אחרים לחמו מדרום ומזרח למובלעת, לצד הסורים הירדניים. גם בתקופות הביניים שבין המלחמות נטל צבא עיראקי חלק פעיל בהיערכויות נגד ישראל: בין השנים 1967–1971 חנתה דיבזיה עיראקית מתוגברת בצפון-ירדן, בציר מפקד-ארבידי, וסייעה להתבססות אירגוני-החבלה בממלכה העיראקית. שהשתתפה כללו של דבר, בכל תיכנוני המטות הצבאיים הערביים, נלקחה בחשבון כמחצית מעוצמתו.

הממשית של צבא עיראק בחזית העימות נגד ישראל. החל ממרץ 1975 שעה שעיראק ואיראן חיסלו צווחת את בעיית כורדיסטאן העיראקית, התפנה הצבא העיראקי, רובו ככולו, כפוטנציאל זמין נגד ישראל.

מרכיבי עוצמתו של המישטר העיראקי

מאז קבלת עצמאותה, בשנת 1932, היתה עיראק לשם דבר בעולם הערבי מבחינת אי-יציבותה הפוליטית. עיראק פתחה את עידן הפיכות הצבאיות לראשונה בשנת 1936 (מהפכת אחמד חסן אל-בכר). המפליא במחזורי הפיכות צבאיות אלה, שמישטרו של הגנרל אל-בכר מחזיק מעמד כ-10 שנים, וזוהי, ללא ספק, תופעה יוצאת-דופן במדינה האמונה על הפיכות צבאיות.

מה הביא להתגבשותו ולהתחנסותו של המישטר הנוכחי? מדוע הצליח מישטר זה בעוד שקודמיו (פולל מישטרי מפלגת אל-בעת') לא האריכו ימים? את ההסברים לכך יש לחפש במספר גורמים, שהצטברותם והצטלבותם נמשכים לתרום תשובה מניחה את הדעת.

(א) ריכוז סמכויות השלטון. כל מנגנוני השליטה מתרכזים במפלגת הבעת'. מעוצמת מפקדת הפיכה, הכוללת 17 אישים, מתפקדות כרשות מבצעת, ונתונה למרותו הישירה של הנשיא הגנרל אל-בכר, המכהן גם כמציבי העליון והממנה את כל חברי משלוחו. בהיעדר רשות-מחוקקת, אין להלכה ולמעשה כל בקרה פרלמנטרית על מוצעת הצבאית ושל השאה.

(ב) הידוק השליטה על הצבא. הצבאות בכל מדינות ערב מהוים, כידוע, את מקור תוספן של המימסדים השליטים. מישטרו של אל-בכר נקט במספר מלחמים משולבים, שנועדו למנוע הפתעות צבאיות בלתי-צפויות. ראשית, נערכו טיהורים מקיפים הן בצורת הדחות והן בצורת חיסולים. במקביל לכך, הועתקה שיטת הפוליסטורקים הסובייטית ואומצה בצבא עיראק, לאמור – קצינים פוליטיים שולבו בדרגיו השונים של הצבא. עובדה זו לא קידמה את המקצועיות הצבאית, אך הידקה את הפיקוח הפוליטי. במישור המעשי – קודמו בטרם הודגות קציני-הכררי-המפלגה, שהגיעו לעמדות בכירות גם ללא הכשרה צבאית מתאימה. ואין לנו דוגמה טובה מזו של "הגנרל" צ'אם חוסיין, החתשב ל"איש-החוק" במימסד העיראקי, אשר מעולם לא שירת בצבא הסדיר. האינדוקטריניזציה המכוונת, הפיקוח על המערכת מעליה ובתוכה, וקידום המור של אנ"ש – נועדו להבטיח את יציבותו המדינית של צבא עיראק, ולוא גם על חשבון רמתו המקצועית.

(ג) עיבוי מנגנוני הביון וגיוונם. מירקם השירותים השחאיים בעיראק הינו מהמסובכים ומהמורכבים ביותר במזרח-ת. מנגנוני הביון פועלים בזיקה אנכית, אך גם במערכת אופקיים-חופפים, ללא אינטראקציה, אלא מתוך יריבות והשגרות הדידים. כוח האדם והאמצעים וטכניים המכותיים תוגברו במידה מרשימה מצד אחד, אולם השירותים השחאיים ומנגנוני הביון פוצלו והופרדו על מנת למנוע התחזקות יתר של אחד מהם, מצד שני. המערכות המסופעות הללו עוקבות הדדית. בעבר – הן הנומו "אוטונומיה-מיבצעת", היינו מקבלי היקף להרג חשאי של אפלי ארחים ללא דיווח לקודקודים המדיניים. ככל הידוע, פועלים כיום בעיראק לפחות 4 שירותים חשאיים, כשהיריבות ביניהם מטופחת ע"י לשכת הנשיא.

(ד) המיליציות העממיות. לצד מנגנוני החושך שתוארו לעיל, הוקמו גם מיליציות עממיות, המאיישות כ-100,000 מתגובים. הללו מופעלים ע"י המפלגה, במקביל לצבא ולמישטרה, על מנת לשמש כשעת הצורך כוח מאון וכולם מול הורעות הצבאיות הממוסדות.

(ה) המנגנונים המפלגתיים. בדומה ל"אירגוני-החזית" למיניהם, הממששים כאירגוני-פירוד מפלגות הקומוניסטיות בחבלי העולם, הוקמה גם בעיראק "החזית הלאומית הפרוגרסיבית", ביוזמת מוקד מפלגת אל-בעת', ובשיתוף חבריים קומוניסטיים כפרטים וקבוצות של בוגדים כורדיים למיניהם. הסגלים האמנים לבעת' נותנים את הטון ב"חזית" זו, ומקבלים, כמובן, את תמיכתיהם מעמלה. ושוב, בדומה

במעלה לגיבוש האופציה של "החזית-המזרחית" ללא מצרים. עיראק חותרת להגשמת שאיפותיה הגיאופוליטיות הישנות, שעניינן רכישת הגמוניה צבאית ומדינית ב"סהר-הפורה" ופריצת מוצא גיאוככלכלי ישיר לחופי הים-התיכון. סוריה רואה עצמה כלב-ליבו של העולם הערבי ומעוניינת ללכד סביבה את המדינות במרחב (עיראק, ירדן לבנון) – תחת הנהגתה ודיגלה. דומה, שכאן טמון הכלב, שכן גם עיראק רואה עצמה כגורם הדומיננטי ב"סהר-הפורה" והיא מייעדת לעצמה את נס ההנהגה. האיחוד בין עיראק לסוריה, אם יכון, יאלץ להגיע לכלל הכרעה חדה מיהי המדינה המוליכה מקרב השתיים. וכאן יבואו לכלל ביטוי חריף ניגודי האינטרסים האישיים והלאומיים בין שני המימסדים מבגדאד ומדמשק. לפיכך, אין הסיכויים וורודים כלל ועיקר לעומת זאת, סביר לחלוטין כינונו של שיתוף פעולה צבאי, ואולי גם כלכלי, ללא התבטלות-לאומית והתמזגות מלאה. אשר לשיתוף צבאי – ובכן כבר היו דברים מעולם. מבחינתה של ישראל התחום הצבאי הוא הוא הקובע לטווח המידי. ולכן על מטכ"ל צה"ל להניח, ש"החזית-המזרחית" תקרום עור וגידים אפילו בתנאי שיתוף מוגבל בין שתי המדינות. כרע ברובו יש להניח את צירופה של ירדן למיפקדה צבאית משותפת והפעלת מחבלי אש"ף גם דרך הטריטוריה הירדנית, בנוסף למרחב הלבנוני הדרומי.